

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Клімова О. І., к.е.н., ст. викл.,

В умовах ринкової економіки аграрний сектор доцільно розглядати як ключовий у відродженні всієї економіки, збільшенні життєвого рівня та добробуту населення.

Відповідно до Закону України “Про зайнятість населення”, зайнятість – це діяльність громадян, що пов’язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і така, що приносить їм дохід (заробітну плату) у грошовій або іншій формі [1].

З економічних позицій суспільства зайнятість являє собою діяльність працездатного населення, яка пов’язана зі створенням суспільного продукту або національного доходу. Вона визначає економічний потенціал суспільства, рівень та якість життя населення в цілому та добробут окремих громадян. Зайнятість з економічних позицій можна розглядати як продуктивну зайнятість.

Зайнятість з соціальних позицій розглядається як надання можливості всім бажаючим і здатним працювати займатися різними видами корисної діяльності. Тобто, соціальна суть зайнятості населення відображає потребу людини в самовираженні та задоволенні її матеріальних і духовних потреб [2; с.9].

Трудовий потенціал сільського господарства – це запас праці відповідної кількості та якості, який є у розпорядженні галузі. Він залежить від загальної чисельності трудових ресурсів, статевого складу, стану здоров’я, рівня освіти та кваліфікації, територіальної і професійної мобільності, трудової активності окремих груп.

На сьогодні широкі верстви економічно активного сільського населення лишаються не забезпеченими робочими місцями через закриття виробництва, зменшення інвестування, низький рівень оплати праці, пенсій і допомог, неефективну державну підтримку та незадовільне інформаційне забезпечення щодо можливості працевлаштування, згорання інфраструктури сфери побутового обслуговування та інше. Досить низькі доходи та незадовільна платоспроможність сільського населення значно знизили обсяги споживання продуктів харчування, що негативно відображається на стані здоров’я населення та знижує їх трудову діяльність.

Проблеми формування та функціонування трудового потенціалу, його соціально-економічне відтворення, зайнятість сільського населення, підвищення рівня життя на селі досліджували в своїх працях Д. Богиня, О. Богуцький, В. Горкавий, С. Гудзинський, В. Лишиленко, Л. Михайлова, П. Саблук та інші.

Українське Полісся має досить вигідне географічне положення вздовж північного кордону держави. На півдні Полісся межує з Карпатським, Подільським, Центральним та Східним районами. Через цей регіон проходять транспортні артерії, що з'єднують Україну з Білоруссю, частково - з Росією та Західною Європою. Таким чином, Поліський район є сполучною ланкою, з одного боку, між Україною та Білоруссю, Польщею, країнами Північної Європи та Балтії, а з іншого, - між Росією та Західною Європою. Стратегічне положення району дає змогу активно залучати Полісся не тільки до розвитку міжрегіональних внутрішньоукраїнських зв'язків, але й до торговельних та виробничих взаємовідносин України з іншими державами, створення вільних економічних зон, розбудови міжнародної системи торгівлі, транспорту та зв'язку, створення зон міжрегіонального та міждержавного співробітництва.

Головними умовами, які визначили специфічні риси сучасного виробничого потенціалу Полісся, виступають, по-перше, особлива структура природно-ресурсного потенціалу, у якій домінує частка сільськогосподарських ресурсів, по-друге, довготривала аграрно-промислова спеціалізація господарства регіону. У 90 -і роки в промисловості, а особливо, у сільському господарстві, відбулося суттєве моральне та фізичне старіння основних фондів. У багатьох галузях фактично припинилось нарощування та оновлення виробничих потужностей. Особливої шкоди при цьому завдано галузям спеціалізації економічного району - легкій промисловості, машинобудуванню, сільськогосподарському виробництву тощо. Неналежним чином використовується виробничий потенціал, сконцентрований у зоні радіоактивного забруднення. Особливо це стосується підприємств агропромислового комплексу.

Господарський комплекс Полісся у порівнянні з Україною відрізняється більшою часткою сільського господарства та відносно меншою питомою вагою промисловості, транспорту й зв'язку, будівництва, житлово-комунального господарства, сфери послуг. Для збалансування територіально-господарських пропорцій пріоритетами структурної політики мають стати саме ці галузі господарства при

збереженні загальної агропромислової орієнтації регіональної економіки Полісся [3].

Житомирська область є однією з найбідніших на природні ресурси регіонів. Основу економіки даного регіону складають сільське господарство, переробка сільгосппродукції, а також будівельна індустрія, яка базується на місцевих покладах сировини. За темпами приросту основних економічних і соціальних показників Житомирщина займає 5 місце серед усіх регіонів.

Область, займаючи 4% загальнодержавних сільськогосподарських угідь, знаходиться в двох природнокліматичних зонах:

- поліська, де перевага надана таким галузям сільського господарства, як льонарство, хмелярство, картоплярство, молочно-м'ясне тваринництво;

- лісостепова, в якій переважає зернове господарство, буряківництво, м'ясне і молочне тваринництво, свинарство, птахівництво.

У загальному обсязі виробництва сільгосппідприємств переважає продукція рослинництва (66,2%). В тваринництві надається перевага виробництву молока та м'яса, частка яких у загальному виробництві продукції тваринництва відповідно становить 43 і 38% [4].

Сільське господарство Житомирської області є провідною галуззю економіки регіону. Його частка у валовій доданій вартості у 2013 році складала 19,2%, при цьому показник у добувній промисловості становив 13,2%, а в торгівлі – 10,6%. Але якщо проаналізувати виробництво валової продукції за останні три роки, то помітний значний вплив фінансово-економічної кризи. Так, у 2011 році темпи зростання валової продукції склали 113,8%, у 2012 році –110%, а в 2013 році це вже 105,8%.

Зайнятість населення у сільському, лісовому та рибному господарстві в 2013 році становила 22,8 тис. осіб, що складало 7,7% від загальної кількості зайнятих осіб в області. При цьому найбільша кількість населення була зайнятою в промисловості – 67,5 тис. осіб (22,7%) та освіті – 50,4 тис. осіб (16,9%). Як бачимо, трудовий потенціал сільського господарства є менш потужним, ніж в інших галузях, однак забезпечує значну частину валової доданої вартості області. Отже, трудовий потенціал поряд із сприятливим природно-кліматичним потенціалом є важливим чинником розвитку сільського господарства регіону.

Основою трудового потенціалу аграрного сектору є сільське населення працездатного віку. Кількість наявного населення в Житомирській області на 1 січня 2014 року становила 1262,5 тис. осіб, що на 0,5% менше, ніж на 1 січня 2013 року. Кількість сільського населення

становила 739,7 тис. осіб або 41,4% усього населення області. Цей показник є одним з найбільших в Україні. Динаміка сільського населення за останні роки є негативною. Так, якщо в 1996 році його частка становила 45,9% від наявного населення, то в 2002 році це вже 44,2%, а в 2013 році – 41,4%.

Показник рівня зайнятості населення за місцем проживання та віковими групами є досить вагомим і становить 67,7% у сільській місцевості в віці 15 – 70 років. Це на 12,9% більше, ніж для міського населення у тому ж віковому розрізі. Рівень безробіття склав у 2013 році 9%, тоді як для міського населення ця цифра трохи більша – 9,6%. Найбільший рівень безробіття спостерігається у вікових групах 15-24 роки – це 18,5% і 35-39 років – 13%.

За складом безробітних можна оцінити ступінь загострення безробіття у регіоні: там, де переважають жінки, люди похилого віку і особи з високим рівнем освіти, безробіття знаходиться на початкових стадіях, рівень безробіття невисокий, але зростає воно швидко. В тих регіонах, де серед безробітних висока частка чоловіків, молоді й осіб з низьким рівнем освіти, проблеми безробіття дуже гострі, рівень його високий, але зростає воно, як правило, повільніше, ніж в середньому по країні [5].

Нерозвиненість сільської сфери докладання праці обмежує можливості працевлаштування і мобільності трудових ресурсів, спонукає їх до зайнятості за межами офіційного сектору, глобальної міграційної рухливості, у тому числі інтенсивно за кордон. За таких умов негативні зміни в зайнятості сільського населення дедалі поглиблюються, набувають стихійного і нерегульованого характеру, призводять до соціальної напруженості, зрештою до руйнування трудового потенціалу села. Водночас безробіття на селі виступає одним із головних чинників, що гальмують проведення аграрних реформ [6].

Скорочення попиту на робочу силу певною мірою пояснюється втраченою галузевою структурою сільськогосподарського виробництва, недостатнім розвитком трудомістких галузей, допоміжних і підсобних підприємств, низькою ціною робочої сили.

В процесі реформування аграрного сектору економіки залишилась незатребуваною велика кількість висококваліфікованих працівників, а саме: агрономів, зоотехніків, ветеринарних лікарів, не говорячи вже про комбайнерів, механізаторів, доярок тощо і внаслідок цього фактична пропозиція робочої сили перевищує попит на неї більше.

Отже, можна зробити висновок, що рівень безробіття в сільській місцевості є досить високим і це зумовлює недостатню ефективність використання трудового потенціалу Житомирської області.

Ефективність використання трудового потенціалу безпосередньо залежить від стану розвитку аграрного сектору області, де в останні роки спостерігаються негативні тенденції (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники розвитку сільськогосподарських підприємств області

Показник	Роки			$\frac{2013}{2011}$; %
	2011 (базовий)	2012	2013	
Валова продукція (постійні ціни 2010 р.), млн. грн.	7222,6	7945,3	8408,1	116,4
Кількість сільськогосподарських підприємств, одиниць	1300	1339	1329	102,2
Рентабельність сільськогосподарської продукції, %	12,5	8,4	-2%	12,7 в.п.
Чистий прибуток (збиток), млн. грн.	184,6	228,3	-69,1	-37,4
Кількість найманих працівників, тис. осіб	15,4	14,2	12,7	82,5

Протягом досліджуваного періоду валова продукція сільського господарства зросла в 2012 році на 10%, а в 2013 році на 16,4% відносно базового. При цьому кількість діючих сільськогосподарських підприємств в області зросла протягом першого року дослідження на 3%, а протягом другого – на 2,2% відносно базового. Перші два роки досліджень випуск аграрної продукції були прибутковими для виробників (184,6 та 228,3 млн. грн.) та рентабельними (12,5% та 8,4%). Початок фінансово-економічної кризи в 2013 році не обійшов стороною і аграрний сектор Житомирщини. Збитки виробників сільськогосподарської продукції становили 69,1 млн. грн. і, як наслідок, показник рентабельності виробництва продукції -2%.

Протягом 2011-2013 рр. простежується тенденція до зменшення кількості працівників аграрного сектору економіки. Так, якщо в 2011 році найманих працівників в агросфері області було 15,4 тис. осіб, то в 2013 році ця кількість зменшилась на 17,5% і становила 12,7 тис. осіб.

Отже, спостерігається зменшення кількісних показників використання трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств області. Подальше таке зменшення кількості працюючих в аграрному секторі області спричинить негативні тенденції зайнятості сільського населення.

Існує ряд факторів, які негативно впливають на трудовий потенціал аграрного сектору: особисті підсобні господарства стають основним джерелом доходу; заробітна плата лишається на низькому рівні, відбуваються затримки з її виплатою; виробництво сільськогосподарської продукції стає збитковим; зменшується кількість або повністю закриваються заклади охорони здоров'я, дитячі садочки за заклади побутового обслуговування; відбувається відтік кваліфікованих спеціалістів та робітників з сільської місцевості.

Спостерігається також зубожіння населення, адже рівень сукупних доходів фактично дорівнює величині споживчих сукупних витрат, при умові, що більше половини отриманих грошових коштів витрачається на харчування і лише близько 20 % на непродовольчі товари та послуги – оплату житла, комунальних продуктів та послуг, одягу тощо.

Робоча сила в сільському господарстві завжди була і залишається найдешевшою і це за умови, що для галузі характерним є високий рівень затрат фізичної праці та відносно низький рівень механізації. Належна заробітна плата має заохочувати працівників до підвищення ефективності виробництва, стимулювати зростання продуктивності праці в галузі та покращення якості продукції та інше. Однак на даний момент ні номінальний, ні реальний рівень заробітної плати в аграрному секторі не в змозі забезпечити належні умови для життєдіяльності та відтворення робочої сили. В деяких аграрних формуваннях все ще можна зустріти натуральну форму заробітної плати, виділення коштів на її виплату за залишковим принципом, із затримками, що призводить до негативного ставлення до роботи в аграрному секторі.

Середньомісячна заробітна плата за досліджуваний період теж зазнала змін. Так, у 2011 році вона становила 1436 грн., у 2012 році – 1779 грн., у 2013 році – 2039 грн. Середня ж заробітна плата в регіоні за цей період була такою: 2071, 2369 та 2561 грн. різниця у середній заробітній платі склала відповідно у 2011 році 635 грн. або 44%, у 2012 році – 590 грн. або 33%, у 2013 році – 522 грн. або 26%. Тобто, можна сказати, що спостерігається тенденція до наближення середньої заробітної плати аграрного сектору до зарплати регіону.

Певною мірою характеризують якість трудового і кадрового потенціалу такі соціально-демографічні показники як стать і вік. Вони знаходяться в тісному зв'язку з рівнем особистих потреб, професійного досвіду та трудової поведінки працівників. Зазначимо також, що заробітна плата чоловіків у сільському господарстві перевищувала заробітну плату жінок. Так, у 2013 році чоловіки отримували в середньому 2102 грн., а жінки 1903 грн., що на 9,5% менше.

Отже, зарплата поки не може виконати в повному обсязі свої основні функції.

Скорочення сільськогосподарського виробництва та зниження життєвого рівня на селі спричиняє міграцію найбільш працездатної вікової групи сільського населення – молоді, що погіршує демографічну ситуацію на селі. При цьому відбувається зниження приросту сільського населення та частки працездатної групи, що в свою чергу призводить до погіршення професійно-кваліфікаційної характеристики трудового потенціалу.

Високою лишається питома вага жіночої праці в сільському господарстві, що теж погіршує демографічний стан сільської місцевості, а також відображується на здоров'ї дітей. Потрібно також наголосити на тому, що в своїй більшості сільськогосподарське виробництво є сезонним. Найбільш складною є ситуація в рослинництві, що зумовлено значним впливом фактору сезонності, який призводить до нерівномірного завантаження працівників підприємства впродовж року. Через сезонність роботи багатьом господарствам для виконання літніх сезонних робіт бракує робочої сили, а в зимовий період наймані працівники залишаються незайнятими.

В галузі тваринництва зайнятість є більш рівномірною впродовж року, ніж в рослинництві, але досі не вирішеною залишається проблема низької ефективності тваринницького підкомплексу.

При виробництві продукції рослинництва переважає колективна форма організації праці, шляхом формування бригад і ланок. Вони повинні складатися з поліспеціалістів, а це в свою чергу передбачає високу кваліфікацію механізаторів, їх універсалізацію та широку взаємозаміну, застосування у певні періоди двозмінного режиму праці та відпочинку або подовженого робочого дня.

Організація праці в тваринництві має ґрунтуватися на одиничній або дрібноланковій формах організації праці, що дозволить враховувати особистий внесок працівників у досягнення кінцевих результатів. В такому випадку спонукальним мотивом до діяльності членів трудових формувань є посилення особистої зацікавленості, усвідомлення залежності розмірів

матеріального стимулювання і особистих доходів від результатів власної праці, ініціативи і підприємливості кожного сільського працівника.

Чи не найголовнішою проблемою аграрного сектора є залучення до галузі фахівців з високим рівнем професійної підготовки. Рушійною силою тут має виступати рівень матеріального заохочення, престиж професії та належні умови праці, можливість кар'єрного росту та інше. Головну увагу при розв'язанні цієї проблеми потрібно звернути на молодь сільської місцевості, призупинивши її вплив з сіл, створивши нормальні умови для життя з покращенням соціально-побутової сфери.

Необхідно також звернути увагу на оновлення керівної ланки, спеціалістів та службовців. Для виведення аграрного сектора на вищий економічний рівень необхідні працівники з якісно новими знаннями та вміннями. До сьогодні більшу частину керівного складу становлять старі кадри, які були сформовані ще за часів командно-адміністративної системи. Більшість з них не мають необхідних знань, умінь і навичок, а іноді вони просто не бажають керувати аграрними підприємствами, виходячи з реалій економічного сьогодення. Планування виробничої діяльності в такому випадку здійснюється за старою схемою, покладаючись на досвід керівника, а не на існуючий економічний стан.

Важливою рисою сучасного керівника є здатність реально оцінювати виробничо-економічний потенціал підприємства, долати несприятливі обставини, що виникають в процесі господарської діяльності. Тому досить гостро постають питання підбору та підготовки керівників підприємств аграрного сектору.

В останні роки відбулося значне скорочення чисельності працівників, що підвищують свою кваліфікацію. Дане явище зумовлене відсутністю зв'язку між рівнем кваліфікації працівника та розміром матеріальної винагороди за витрачену працю. Відсутність зацікавленості працівників в покращенні власного освітньо-кваліфікаційного рівня призводить до зниження престижу професій галузі сільського господарства.

Отже, проблема розвитку трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств потребує вирішення на регіональному рівні з урахуванням національних пріоритетів розвитку аграрного сектора економіки.

1. Закон України “Про зайнятість населення” [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> – Назва з екрану.

2. Житник Т.П. Управління трудовими ресурсами: Методичні рекомендації / За ред. В.І.Перебийніса. – Полтава: ПДАА, 2007. - 47 с.
3. <http://uk.wikipedia.org>
4. <http://www.ukrindustrial.com/regions>
5. Владечак А.В. Трудовий потенціал сільськогосподарських підприємств в умовах ринкової трансформації [Електронний ресурс] / А.В.Владечак // – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/agro/43/5247-trudovij-potencial-silskogospodarskix-pidpriemstv-v-umovax-rinkovo%D1%97-transformaci%D1%97.html> – Назва з екрану.
6. Курбацька Л.М. Формування та використання трудового потенціалу в сільському господарстві регіону [Текст] : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.07.02 / Курбацька Лариса Миколаївна , Дніпропетровський державний аграрний університет. – Дніпропетровськ, 2006. – 23 с.